

Стефан АЛИДИНИ

ЧЕМУ ЈОШ КЊИЖЕВНА КРИТИКА?

Филолошки факултет
Универзитет у Београду

(John Guillory. *Professing Criticism: Essays on the Organization of Literary Study*. Chicago: University of Chicago Press, 2022, 456 pp.)

Међу изучаваоцима књижевности вероватно нема питања на које постоји више незадовољавајућих одговора него што је то питање метода. Књига Џона Гилорија, чији би се наслов могао превести као *Критика као професија*, даје мозаички поглед на скуп проблема који једоме до тога да методолошка питања у књижевној науци никад ни не буду решена. Гилори прати англоамеричку књижевну критику кроз различите аспекте и периоде, оцртавајући тренутак њеног издвајања из окриља граматике и реторике, а потом и њеног успостављања као академске дисциплине, с циљем да објасни како је критика стекла примат у XX веку, како је еволуирала и какву улогу је та историја одиграла у ономе што се често назива „криза хуманистике“. Треба одмах рећи да се Гилори као англиста усредсређује на америчке и у мањој мери британске универзитете. Но, имајући у виду улогу коју је амерички контекст играо у ширењу интелектуалних идеја широм света, увиди које Гилори нуди нису ништа мање релевантни ни у европском контексту. Такође, треба истаћи и да Гилори термин *criticism* узима у значењу које ова реч има у енглеском језику, где се „критика“ обично користи као синоним за васколико проучавање и тумачење књижевности. Управо захваљујући фокусу на англосаксонске универзитете, ова књига указује на неколико интересантних историјских токова, и посредно нуди један могућ одговор на питање зашто је и како критика постала синегдоха за много разгранатију и сложенију дисциплину.

Студија *Критика као професија* могла би се различито тумачити – шире, као историја институције књижевне критике или социологија културе, па чак и као покушај трасирања историје једне идеје, и уже, као поглед на историјат професионализације дат на примеру једне хуманистичке дисциплине, односно као социолошко читање образовних пракси на англоамеричким универзитетима с фокусом на хуманистици. Међутим, поред историје критике, ова студија обухвата и поглавља о Панофском, о радној организацији универзитета, о раду и функцији савремених докторских програма, о исто-

рији термина књижевност, посткритичком читању, и шире. Уместо уједначеног наратива, ова књига нуди низ бриљантних есеја које је аутор писао годинама, обједињених у тихи ламент над посрнулом дисциплином. Као таква, Гилоријева књига пати од истих недостатака као и многе сличне студије – некада делује као скуп запажања, лабаво повезаних надсвојујућом темом, некад као минуциозно истраживање ауторове личне опсесије, некад као притајена полемика с књигама написаним пре више деценија. Разноврсни аргументи који се јављају у овој књизи „несавремених разматрања“ највише повезује методолошки оквир. С изузетном ерудицијом и готово схоластичком акрибичношћу, Гилори (понекад у исто време) покушава и да изведе смелу полемичку поенту и да стари аргумент расветли из новог угла, позајмљујући или надограђујући постојеће идеје из области књижевне критике.

У Гилоријевом приказу историје проучавања књижевности издвајају се два кључна чворишта, која чине и најинтересантнији део књиге – појам „професионалне деформације“ и тврдња да је критика постала академска професија пре него што је постала дисциплина. Критичари XIX века, наглашава Гилори, нису били универзитетски професори, већином нису ни имали диплому; они нису били ни школовани новинари јер студије новинарства тада нису ни постојале. Критичари су били професионалци, који су зарађивали од писања, а позорницом свог деловања сматрали су читаво друштво. Према Гилорију, фигура слободног критичара, који је објављивао у најчитанијим новинама свог времена, коментарисао друштвена и културна збивања, стварао и уништавао политичке и литерарне каријере, представља прототип јавног интелектуалца. Модерна критика, кад је престала да буде књижевни жанр и изместила се у универзитете, лишила се тог друштвеног утицаја, али не и високих претензија.

Претензије, испоставља се, у историји критике играју велику улогу. Ослањајући се на теорије професионализације Вебера, Веблена, Берка и других, Гилори професионалне критичаре описује ничеанском сликом „грбавих леђа учењака“ из *Веселе науке*, заступајући интересантну тезу – да професионализација увек подразумева и деформацију, да се учењак деформише најпре постајући професионалац, а потом још више опстајући у својој професији. Професије, трагајући за афирмацијом, временом успостављају институционалне и друге структуре које омогућују лакшу организацију и специјализацију, обликујући притом људе према свом лику. Тиме што је постала професија пре него што је установила свој предмет и методе, критика је остала вечито рањива, а њени практиканти професионално су деформисани таквим несигурним стањем. Одатле вероватно потиче још једна кључна карактеристика ове дисциплине, коју Гилори не пропушта да нагласи – константно прецењивање значаја критике.

Гилори посматра нарцизам, прецењивање себе, и друге карактерне особине многих учењака као „бихевијорални корелатив прецењивања циљева науке, што је само по себи покушај да се изађе на крај са огромном несигурношћу у погледу сврхе те науке“ (Guillory 2022: 9). За њега сва мука долази од вечите недовршености дисциплине, трауме коју проучаваоци књижевности готово фројдовски компензују. Иако је ова дијагноза већ изрицана хуманистици, Гилори ће већи део своје књиге посветити комплексним историјским проблемима који је директно или посредно аргументују, указујући тако на начине на које историја институција игра улогу у обликовању научних дисциплина.

Ови аргументи – тачније, илустрације симптома – били су присутни још у *Културном калкулусу* (Guillory 1993), Гилоријевој књизи која је на симболичан начин заокружила „ратове канона“ вођене у Америци током осамдесетих година. У овој књизи аутор је показао како је дебата о отварању књижевног канона промашила мету, већ тада алудирајући на професионалне деформације „грбавих учењака“. Најпре, дебата је претпоставила да се друштвена и културна питања окрећу око универзитета, те да се инклузивном наставом може променити друштво, а потом и да се решење горућих друштвених питања може наћи у форми и садржини силабуса. Обе те претпоставке потпуно су погрешне, имајући у виду занемарљив статус књижевности у широј култури – али чињеница да су обе стране у сукобу имплицитно прихватиле исте услове борбе говори о заједничком, дакле истоветном, слепилу. *Критика као професија* нуди одговор на питање како је до тога дошло и шта даље.

Дуг процес професионализације критике почиње пропадањем тривијума и квадријума, као и других образовних пракси заснованих на класичним језицима и реторици. Растакање система вештина (*techné*), започето већ у XVIII веку, собом је повукло и потребу за преношењем знања путем других метода. Тиме је, заправо, започет процес радикалног „преосмишљавања односа говора, читања и писања“ (Исто: 157), у оквиру којег ће говор уступити место култури писмености, уско повезаној с новим представама о књижевности, образовању и учености. У позадини ових кретања помаља се процес „вернакуларизације књижевности“ – претварања античких текстова од средстава за изучавање класичних језика и реторике у књижевност – праћеног појавом нових форми, националних књижевности и нових друштвених класа.

У склопу тих комплексних процеса јављају се, како Гилори каже, две „пропале дисциплине“ – белетристика и филологија, које су играле улогу прелазних дискурса. Гилори белетристику види у нешто другачијем светлу него што је то уобичајено. Уместо „лепе књижевности“ или термина који одваја уметничку књижевност или уметничку прозу од жанрова попут филозофских трактата, Гилори

се ослања на традицију која *belles-lettres* разуме као стилизовано писање о књижевности. Ово значење, које настаје током XIX века, кад задобија и погрдну конотацију, и данас је једно од главних значења ове речи на англофоном подручју. На такав начин, белетристика постаје лабава дисциплина концентрисана око есејиста и професора арнолдовског типа, који су практиковали врсту моралистичког, импресионистичког тумачења књижевности и одупирали се свакој методи (Исто: 58), служећи као мост између литературе, као свега што је написано, и „естетских облика писане речи“ (Исто: 178).

Насупрот томе, филологија има дужу и комплекснију традицију: вукући корене из виковске текстуалне критике, па и из Волфовог семинара крајем XVIII века, по Гилорију, филологија постаје прва дисциплина (Исто: 184), и узор за све потоње универзитетске дисциплине. Будући да је настала из предилекција штурмундранговске и романтичарске Немачке, претензије овакве филологије почивају на претпоставци о универзалној науци и централној улози језика као средишта у ком се одвија духовно формирање народа и националних култура. Поред улоге коју је играла у стварању и ширењу идеја о националној култури, филологија је безмало цело једно столеће формирала и ширила идеје о односима између подучавања и истраживања у институцијама, и тиме оставила неизбрисив траг. Захваљујући Хумболту, Хердеру, Бопу и другима, филологија је израсла у емпиријску дисциплину која је допринела томе да „се сродни студији које данас зовемо 'хуманистиком' – класичне науке, историја, филозофија, књижевност – доведу у блиску везу с тадашњим стандардима научног знања, истовремено подводећи те научне подухвате под један тотални поглед на историју цивилизације“ (Исто).

У преломном тренутку, кад се на америчким универзитетима током XIX века постепено напушта класични курикулум, књижевност и филологија су супротстављене једна другој. Белетристи су за циљ имали разумевање литературе, њено тумачење и приближавање публици, не хотећи да се баве „науком“, нити нужно академском продукцијом. Филолози су пак посегнули за методама књижевне историје, с њеним интересовањем за чињенице, и тежили повезивању науке о књижевности и с науком о језику у нади да ће на тај начин остварити идеал универзалне науке. За Гилорија је кључно то да ниједан правац није успео да се институционално издвоји и оформи сопствену катедру на универзитету, нити да у потпуности свргне оног другог, па отуда ове дисциплине карактерише као „пропале“.

Интересантно је да Гилори пропаст филологије као дисциплине у Америци разуме као последицу њене превелике развијености. За разлику од белетриста, филолози су имали развијен научни и методолошки апарат, али су све време стајали на размеђи друштвених, хуманистичких и природних наука. Но, кад је наступила њихова универзитетска подела, филологија је посрнула у покушају да се на-

метне као ауторитет на пољу језика и на пољу књижевности, где се, бар према Гилоријевој визији, одупирала свакој научној или позитивистичкој анализи. Показавши тако немоћ, филологија се ограничила на уско поље истраживања, неусаглашено са жељама и потребама новијих генерација. Појавом лингвистике, која је филологији одузела чак и област језика, начињен је уступак од ког филологија више није могла да се опорави.

После ових догађаја, током раног двадесетог столећа, рађа се професија књижевне критике, која обједињује ове супротстављене струје – белетристику, излете у филолошке распре, и велековско „књижевно зналство“. Гилори успешно описује и прати вечиту рас-трзаност између различитих универзитетских пракси: ту су уводни курсеви енглеског језика посвећени граматички и писању састава (енг. *composition*), уводни и обавезни курикулуми западне цивилизације или англосаксонске књижевности, и низ других потреба администрације, факултета, диплома, нижих и виших циљева у служби књижевности и њеног бољег разумевања, који заједно стварају специфичну универзитетску климу где таква академска професија настаје. Читањем књиге стиче се утисак да није ни могло бити другачије, и да би неки замишљени тренутак осамостаљења књижевне критике и стварања праве дисциплине прошао незапажено зато што у таквој атмосфери нико не би довољно марио да такво осамостаљење примети, а немоли прогласи.

У борби за конституисање новог поља знања, једино за шта није било места јесте вредносни суд. Појавом Ричардсове практичне критике у Британији, као и Нове критике и педагогије пажљивог читања у Америци, на свим нивоима образовног система, естетизам литерарног дела као вербалног акта успео је половином прошлог века да се наметне као предмет читаве дисциплине. Послератни пакт задржао је помало од оба света. Из старог је понео институционални оквир који је на америчком универзитету највише узнапредовао – потребу за специјализацијом, стварањем програма и издавањем диплома, жудњу за методом, и том оквиру је придодат готово апсолутни фокус на читању, тј. интерпретацији као главном задатку будуће дисциплине – а Нова критика је бар наизглед могла да понуди и адекватан метод и адекватан предмет изучавања. Додамо ли томе да је ЦИА субвенционисала Нову и Чикашку критику у склопу антикомунистичких културних програма (о чему Гилори знаковито ћути), тријумф новокритичке педагогије на институционалном нивоу постаје јаснији (Saunders 2013).

Међутим, у исто време док се критика конституише као професија и док се изграђују системи и модели за пренос знања – од питања форме и методологије, до тога да ли је докторат неопходан за рад на универзитету – критику споља обликују апостате које крше предложене норме и ослањају се на старије моделе, попут, рецимо,

Т. С. Елиота. У исто време док се у склопу Нове критике изграђује метод пажљивог читања, у страну се гура питање шта се све тачно изучава, који је предмет и које су му границе – шта, заправо, чини дисциплину којој се имплицитно даје велика културна вредност смештањем у оквиру универзитета. И док је читав низ питања могао бити стављен у страну, а послератни универзитетски систем расти с повећањем броја уписаних студената након Другог светског рата, проблеми на које су указивала ова неодговорена питања само су одложени за неколико генерација.

Повлачењем у универзитет, критика је престала да има друштвени утицај. Лишена моћи вредносног суда, постала је немоћна да се изјашњава о читавом низу друштвених питања, али је зато добила – неко би цинично рекао – слободу да се ни за шта не пита. Појава теорије шездесетих година означила је повратак критичности критике, али је наишла на сасвим друкчије препреке. Реформатори су, као што је Гилори закључио још раније, дошли сувише касно, у тренутку кад књижевност као таква више није имала довољну друштвену тежину. Они који су опстали захваљујући све већој специјализацији, сада су се бунили зато што су ограничени само на књижевност. Стога се критика окренула најпре друштву, а потом, у посттеоријском добу, самој себи. Оно што карактерише добар део дисциплине данас управо су методолошке расправе. Критика, која је постала метонимија читавог једног студија, сада је изгледа највише посвећена растакању саме себе и прождирању своје интелектуалне деце.

Дисциплинарна апорија, стиче се дојам, представља кобну недореченост – без јасних дисциплинарних одговора, а с изграђеном професијом, све што је таква критика могла јесте да се окрене доминантном културном обрасцу, то јест, репродукцији наслеђених вредносних система. Иако ово може да објасни својеврсну политичку недоследност у раду Нове критике (а слично би се могло рећи и за ОПОЈАЗ), политички ангажована или освешћена критика представљала би логичан одговор на недостатак везе између академске и друштвене стварности, као и важан коректив. Међутим, како Гилори показује у поглављу о критичкој концепцији Рите Фелски, све и да модернија критика пожели да изађе из куле од слоноваче, она остаје ограничена својом (заувек?) суженом или деформисаном перспективом. Критика остаје заробљена у својеврсном зачараном кругу – чак ни концепције које рачунају на аматерска (циник би поново рекао, можда белетристичка) читања, попут Рите Фелски, нису могуће јер се заснивају на пројекцији жеља академских критичара, а не на реалним могућностима критике која би могла настати ван институционалних оквира. Гилоријева позиција као да не оставља простора за поновни сусрет стварности и академије.

Историја коју осликава Гилори наликује низу пропуштених прилика или кобног закашњења. У време док је културни капитал

био на страни раних есејиста и критичара, доминирало је класично образовање и изучавање књижевности није било институционализовано. У време пропадања тог образовања, доминирао је сцијентизам који се није могао применити на књижевност. У време кад почиње експанзија књижевних теорија и све специфичније академско изучавање књижевности, почиње да опада њен шири значај. На моменте делује као и да Гилоријеве књиге долазе сувише касно, те да се аргументи изложени већ у *Културном калкулусу* нису довољно рано чули, што поставља и питање какав наука се може извући из ове најновије студије.

Аутору таквих аргумената било би опроштено да не понуди никакво решење, у ком случају би ова књига могла бити сврстана међу обичне пеане хуманистици. Међутим, Гилори предлаже извесна решења у закључном поглављу насловљеном *Ratio Studiorum*. Сходно називу, Гилори заправо нуди неколико оперативних принципа око којих би се могао организовати неки будући студиј књижевности или преоријентисати постојећа дисциплина, тако да резултати по њу буду бољи, и тако да се она као таква може боље образложити. Иако не преза од тога да нагласи како је неопходно разумети ход времена и све мањи значај књижевности, бити свестан нових медија, промена, и разумети начине на који се ново односи према старом, готово сви Гилоријеви предлози окренути су прошлости. Од тога да критика треба да има предмет изучавања, нуди конкретна знања о свом предмету, познаје њену историју, изучава се на универзитету и чини све друго што дисциплина иначе треба да чини, Гилори помирљиво призива историчаре прошлости тражећи у њима излаз из садашње кризе. Своје решење гради око пет модалитета:

- Лингвистички/Когнитивни,
- Морални/Правни,
- Национални/Културни,
- Естетски/Критички,
- Епистемички/Дисциплинарни (Исто: 348).

Ова чворишта су хронолошка и усредсређују се на то да у исто време буду и *ars* и *techné*, да интегришу књижевну историју, теорију и критику, преобликујући их на конструктиван начин. Гилори као да сматра да ослањање на кључне опсесије критике у прошлости може да допринесе садашњости као поучни коректив. Тиме што се фокусира на кључне идеје и проблеме који су некада опседали критику, сама дисциплина може на њих да понуди одговоре, а давањем одговора или образложења могуће је коначно и успоставити праву дисциплину, или бар боље рационализовати њено постојање. Индикативно је то да све ово ништа не говори о томе која би била поента и сврха оваквог интелектуалног задатка – што је једна од Гилоријевих најчешћих поенти и апорија коју ни сâм није могао да избегне.

Готово сви прикази Гилоријеве књиге предвиђају јој статус будућег класика, сведочећи огромном интелектуалном напору и ширини ерудиције који иза ње стоји. Међутим, за разлику од Курцијуса или Шпицера (на које подсећа због интелектуалног дијалога који води с прошлошћу), Гилоријева књига на много места показује недореченост збирке есеја сачињене *ad hoc*. То нарочито пада у очи онда када, након изречене и утемељене критике, треба да наступи ауторово решење. У тој тачки књига можда највише даје повода онима који у њој виде позно дело остарелог професора који је своју каријеру проживео на врхунцу јавних институција, а који сада са сетом гледа на пустолину за собом. Главна вредност овакве књиге вероватно почива у неколико поглавља која убедљиво, чак бриљантно, отварају или реформулишу горућа питања професије, на које она свакако мора имати одговор. Нажалост, потпуним усвајањем Гилоријеве перспективе и методолошких решења, нема изгледа да ће ико имати снаге да то учини.

ЛИТЕРАТУРА

- Guillory, John. *Professing Criticism: Essays on the Organization of Literary Study*. Chicago: University of Chicago Press, 2022.
- Guillory, John. *Cultural Capital: The Problem of Literary Canon Formation*. Chicago: University of Chicago Press, 1993.
- Saunders, Frances Stonor. *The Cultural Cold War: The CIA and the World of Arts and Letters*. New York: New Press, 2013.